

Jaan Undusk

ARMASTUS RAAMATU VASTU

Armastus öeldakse olevat inimliku sügavuse kauneim väljendus, kuid just selle sügavuse tõttu ei ole tõelise armastuse ilus midagi kerget või klantspildilikku. Sügavus toob alati kaasa eksistentsiaalsed ohud, ja armastus poleks armastus, kui temas ei varitseks võimalus kõige räigemaks üleastumiseks. Armastuse ilu ei ole veel see, kui käiakse kaunilt kättpidi koos, suudeldakse hämaratel alleedel, abiellutakse, tehakse lapsi ja elatakse koos enam-vähem õnneliku perena. Selles iseenesest ei ole veel midagi sügavat, ehkki see ei välista armastuse riskantset ilu eksistentsi tagasoppides. Armastus ei ole paraku ka see, kui käpitakse üksteist päise päeva ajal demonstratiivselt avalikes kohtades, suul õnnelik üleolev irve. See on enamasti isegi vähem veenev, sest arvatavasti on see vaid kits sügavuse märkidega, mis aeg-ajalt jälle konventsionaalsesse päevakorda tõuseb. Armastuse ohtlik ilu ei tunne vajadust end eksponeerida. Armastus on vaikiv valmisolek kõige räigemaks üleastumiseks, asjaosaliste teadmine, et kahekesi (kolme-kesi...) koos pole, tinglikult öeldes, perverssusel piire. Ent see viimane on juba määratlus moraali seisukohalt, sest armastuse litsentsi saanu perverssuse mõistet ei tunne ja armastuse omaruumis, sealpool head ja kurja, seal, kus hing ja keha minetavad oma tavapärased üleval-all, sees-väljas, magus-valus orientatsioonid – seal ei tehta kunagi üksteise-

le liiga, hoolimata ka sellest, mida hirmunud ümbruskond asjast arvab.

Üleastumine ja kõrvalekalded, mis inimlikke armastuse afääre alati on saatnud, pole niisiis mingi armastusele võõras element. See on armastuse ebakonventsionaalsest sügavusest kostev kõma, mis välja tungides jätab hirmsa mulje. Armastajate vahel pole vägivald võimalik, ükskõik, mida nad omavahel ka ei teeks. Halvem on asi ühepoolse infantiilsusega, mida lummab armastuse üleastumispotentsiaal, kuid mis pole võimeline esile manama armastuse sakraalset omaruumi. Siin muutub kõma müräks ja kahepoolsest paratamatusest saab ühepoolne kuritegelik jäljendus. Ka mõrvar ja vägistaja – või need, keda peetakse mõrvariks ja vägistajaks – võivad tegutseda armastuse ajel, kuid enamasti pole see siiski nii. Mõrvar mõrvab enamasti seepärast ja vägistaja vägistab seetõttu, et neil pole jõudu vedada enese ja oma väljavalitu ümber armastuse nõiaringi, kus ihusse löödud nuga ei tilgu enam verd. Nad jäljendavad armastuse sakraalseid toiminguid kurbadel profaansetel maastikel. Nad imiteerivad õilsaid üleastumisi keskpärase egoismiga. Mõrv ja vägistamine pole muud kui heade tegude halb jäljendus. Head teod on originaalsed.

Kõik see kehtib ka neis sfääres, kus armastus inimese ja inimese vahel asendub armastusega inimese ja looma või inimese ja asja vahel. Armastus kui tõde eeldab alati kehtivatest konventsioonidest üleastumist. Teiseks on armastus ka üks ürgse animismi väljendusi, ja seetõttu pole tegelikult suurt vahet, kas suheldavaks on loom või taim, asi või inimene. Bibliofilia ehk armastus raamatu vastu on üks animismi kõige tähelepanuväärsemaid uusaegseid väljendusi.

Järgnev on tõestisündinud lugu.

Üliõpilasena huvitusin 1970. aastate lõpul 19.–20. sajandi vahetuse Viini pamfletisti ja keelefilosoofi Fritz Mauthneri tööst. Võib-olla oli see huvi alguse saanud teise suure Viini keelekurnaja Ludwig Wittgensteini *Loogilis-filosoofilise*

traktaadi aforismide lugemisest; ühel korral, lõigus 4.0031, mainib Wittgenstein seal möödaminnes Mauthneri nime. Teadsin, et žanriliselt mitmekülgne Mauthner oli olnud üks Wittgensteini koduseid eeskujusid, ning see teadmine aitas mul paindlikumalt mõista ka Wittgensteini enda filosoofia mängulis-teatraalseid aluskihte, millesse paljud elukutselised filosoofid suhtusid asju komplitseeriva loomaliku tõsidusega. Mauthneri esimest peateost *Beiträge zu einer Kritik der Sprache* (1901–1902) olin saanud laenata Teaduste Akadeemia raamatukogust Tallinnas ning see oli tekitanud tõsise kiindumuse. Mitte et Mauthneri põikpäine keeleskeptsion, tema lõpuni viidud ateistlik kontramüstika, mille Jacques Derrida sajandi teisel poolel uue paradigma terminoloogilisse kaitsekihti rüütas, mind eriti oleks veedelnud. Minus oli juba tollal hakanud kuju võtma teadmine, et inimlik keel, kui ka lihtsa tehnilise riistana kasutatav, on olemuselt üks maailma maagilise sümpaatia avaldusi, sügavalt erootiline nähtus vanas platoonilises mõttes. Territoriaalselt ja keeleliselt sidumatu juudi intelligendi frigiidsed raampostulaadid ei saanud mind viimseni haarata; midagi jäi neis alati puudu, mingi jõud, mis tõuseb maast ja lihtsalt võtab, mis on ta oma, silma pilgutamata, luba küsimata. Ent kui ka Mauthneri eeldused ja järeldused vaidlusi tekitasid, siis viis, kuidas ta eelduste ja järelduste vahel asju ajas, ja juba eelkõige see, mis asju ta seal ajas, oli mulle ülimalt meelepärane. Mauthnerit huvitasid täpselt needsamad asjad, mis mindki, ning see oli võib-olla et minu esmakordne kohtumine filosoofiga, keda huvitasid just needsamad asjad. Ning teiseks oskas Mauthner kütkestavalt kirjutada, sama kütkestavalt kui Henri Bergson või Jean Baudrillard, näiteks. Oli mingi vastuolu tema mõtete ahtra raami ja nende mõtete voolava, veenva vaimsuse vahel. Mauthneri enda kohta võis öelda umbes sedasama, mida ta ise oma *Wörterbuch der Philosophie* sissejuhatuses ütleb tartlase Victor Hehni kultuurifilosoofiliste esseede kohta: nii hästi kirjuta-

tud raamatuid on võluv lugeda isegi siis, kui nende seisukohad pole vastuvõetavad.

Armastus raamatu vastu põleb minuski. See on tuli, mis raugemata laiendab oma ringi. Mauthneri kolmeköiteline keelekriitika oli tekitanud lähedustunde, mis salamisi ja vaistlikult otsis edasisi intiimseid kontakte. Võimaluse korral, seda teadsin ma kindlalt, muretsen ma selle raamatu endale koju. Ei, ei, see ei ole omamistung, mis sunnib bibliofiili end raamatutega ümbritsema. Armastuses ei ole ei omajat ega omandatavat. Armastus on võrdsete kamraadide absoluutne usaldussuhe. Raamatuid ei pea omama, raamatutega tuleb koos elada, seda teab iga tõeline armastaja. Armastatud raamatuga tuleb võimalikult tihedalt koos elada, füüsilises usalduses, ta ju ise tahab seda. Sellepärast ümbritseb bibliofiil end raamatutega. Ta tuleb armastatud raamatu soovidele vastu. Iga raamat igatseb keskkonda, kus teda armastatakse. Raamatuid ei pea alati isegi mitte lugema, kui nendega koos elada. Ei peagi neid alati põhjani lugema. Mõni paljulugeja teab raamatuist vähem, kui nende tolerantne armastaja. Sestap tahtsin ma endale muretseda Mauthneri kolmeköitelist keelekriitikat. Ma olin teda ju olulises osas juba lugenud. Nüüd tundsin ma vajadust temaga koos elada.

Mündi tänava antikvariaat Tallinnas oli vanema saksakeelse raamatu osas tollal veel vaimustav nähtus. Jõukohase hinna eest võis sealt osta teab mis põnevat kirjandust. Saksa raamatu ostjaid oli tollal juba väheseks jäänud, peamiselt vanemad ülikooliharidusega inimesed, enamasti vaesemat ja boheemlikumat sorti, ning see lõi hinnad alla. Teisalt aga leidus tollal Eestis veel nii otsatult palju sõjajärelset vaimset vanavara, et antikvaarse raamatu valik ei jäänud oma uuenemiskiiruselt värske raamatu valikule palju alla. Kunagi kuuekümnendatel, nagu teadsin, oli kõik olnud veelgi uhkem. Siis võis Mündi tänavalt inimliku hinna eest osta ka baltisaksa kirjanduse rariteete, Rosenplänteri *Beiträge*'sid

näiteks. Nüüd oli selles osas tunduvalt kitsam, kuid valik 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse filosoofilise kirjanduse osas jälle parem. Rosenplänteri *Beiträge*'de asemel võis siit nüüd leida pigem Mauthneri *Beiträge*'sid. Vähemalt põhimõtteliselt. Sest Mauthneri *Beiträge*'sid ei ole ma iial üheski Eestimaa antikvariaadis müügil näinud.

Aga just sel ajal sattusin ma juhtumisi ühe eraisiku peale, kes müüs minu ihaldatud kolme köidet. Ma isegi ei mäleta enam, kuidas lugu algas. Tegemist oli igatahes Filharmoonia sümfooniaorkestri endise viiuldajaga, nime poolest üsna tuntud isikuga, kes elas Vana-Lasnamäel. Telefoni teel nimetas ta hinna, mis käis mulle üle jõu. Ent ma otsustasin siiski vaatama minna, lootes kohapeal edasi kaubelda. Võtsin isa kaasa, sest mu oma rahast ei oleks ka leebema variandi puhul jätkunud. Viiuldaja osutus tuimaks ja ebaviisakaks, kergelt kange eesti keele ja jäigalt ärilise eluhoiakuga isikuks, kellega ei tulnud kõne alla mingi diskussioon. Kuna isa nägi, et minu huvi raamatu vastu polnud juhuslik, oli ta valmis nõutud hinda – Eesti oludes küüniliselt kõrget hinda – peaaegu maksma. Kuid ma keeldusin ise. Meeldivale inimesele pole raske pisut rohkem raha anda, ebameeldivale tema ebameeldivuse eest peale maksta ei pea ma vajalikuks. Aastaid hiljem ostsin endale Mauthneri teose uusväljaande (1982) ühest Marburgi antikvariaadist.

Mauthneri teist peateost, *Wörterbuch der Philosophie*'d, ma Tallinnast ei leidnud, ja ega mujalt eriti otsinudki. Alles mõne aasta pärast kohtasin teda äkki Tartu ülikooli raamatukogu humanitaarsaali avariikulil. Teine trükk kolmes köites aastaist 1923–1924. Võtsin ühe köiteist kätte, lõin lahti, noppisin kohe lause, mis mu hinge värisema pani, ja sain aru, et minu kiindumus Mauthnerisse on ikka veel noor. *Neben der adjektivischen Welt, der allein wirklichen Welt der Erfahrung oder des Sensualismus, gibt es in unserem Denken oder in unserer Sprache auch noch eine substantivische Welt des Seins oder des Raums, die wir als die mytho-*

logische Welt und (auf einer höheren Stufe) als die Welt der Mystik kennen gelernt haben; es gibt aber weiter noch eine verbale Welt, die Welt des Werdens. “Adjektiivse, selle ain-
sa õige kogetava ehk sensualistliku maailma kõrval on meie mõtlemises või meie keeles olemas veel ka olemise ehk ruumi substantiivne maailm, mida õppisime tundma kui mütoloo-
gilist ja (kõrgemal astmel) kui müstika maailma; aga edasi on olemas veel verbaalne, saamise maailm.” Selles lauses ei olnud ma sisuliselt kõigega päri, ühes olulises punktis äratas ta spontaanset vastuväitlustungi. Kuid nagu öeldud, kui ma ka asjadest Mauthnerile kohati vastupidiselt mõtlesin, siis ühendas meid ometi erilise jõuga see, et me pidasime tähtsaks ühtedele ja neile samadele asjadele mõtlemist, see tähendab – meie mõtlemisstruktuurides pidi olema mingi suur soe sarnasus. Ma lõin raamatu kinni ja sain aru, et pean Tartusse kunagi tagasi tulema süvenemaks kohapeal Mauthneri *Wörterbuch*’i. Välja teda ju ei laenutatud. Ja hetkel mul rohkem aega ei olnud. Tartu ülikooli raamatukogu tänases elektroonilises kataloogis ma Mauthneri *Wörterbuch*’i ei leia. Ma loodan väga-väga, et mõnel poolperversel (!) bibliofilil ei ole teda õnnestunud varastada. Tõeline armastus on üleastumine, ärgem seda ohtlikku momenti unustagem, sügav ja argitasandil ambivalentsusse kalduv. Bibliofiil ei pruugi olla just raamatukogude oodatuim küllaline.

Nüüd on mul seegi Mauthneri raamat kodus olemas, esmatrüki kordusväljaanne aastast 1980, ostetud ühest Amsterdamis antikvariaadist. Aga tookord mul teda ei olnud, ja midagi olulist jäi minusse raamatukogust lahkudes kipitama. Jah, lugeda võisin ma *Wörterbuch*’i ju kunagi hiljem, Mauthneriga ei olnud hetkel mingit kiiret, pealegi teadsin ma juba nagunii, mida Mauthner asjadest arvab. Kuid ma tahtsin selle raamatuga lihtsalt koos olla. Tahtsin seda kohe-kohe. Selles oli asja tuum. Lugemisega võis viivitada, kuid füüsilise koosoluga mitte. Ja et see oli põhimõtteliselt korraldatav,

siis otsustasin ma Tartusse ööseks jääda. Tulin raamatukogusse tagasi suhteliselt hilja õhtul, rõõmustasin riulil kamraadi kohates roppu moodi, võtsin ta välja, tervitasin ja andsin au, ning otsisin suhteliselt omaette seisva lugemiskasti kusagil akna veeres.

On olemas funktsionaalne lugemine ja on olemas raamatu kui partneriga suhtlev lugemine. Funktsionaalne lugemine ei osuta raamatule kui iseseisvale isiksusele mingit tähelepanu. Ta seisneb sageli vaid teksti ühepoolses manustamises, olgu siis tegu andmete otsimisega tehnilisest käsiraamatust või põneviku neelamisega. Suhtlev lugemine on midagi muud. See ei saa kunagi olla ei üleliia sorav ega sihiline. Masinlik moment on välistatud. Paljud inimesed on suhtleva lugemise algetega tutvunud alles siis, kui nad on sunnitud lugema midagi sellist, mis neile eriti ei meeldi või mis on liiga raske. Alles siis näevad nad – vastutahtsi – raamatus probleemi ja juurdlevad selle üle, kuidas temaga hakkama saada, lehitsevad teda siia-sinna, veerivad teatavaid lõike aeglaselt mitu korda, vaatavad juba loetut uuesti üle, heidavad pistelisi pilke ettepoole, mõtisklevad illustratsioonide ning kaanekujunduse kohal ja nõnda edasi. Raamat kui probleem on raamatu kui isiksuse algus. Suhtleva lugemise kõrgstiil tähendab seda, et raamatut kui probleemi võetakse juba auditava iseenesestmõistetavusena. Nagu kahe võrdse isiksuse suhtlemisel ikka, käitutakse mõlemal poolel harrandliku elegantsiga. Raamat kui isiksus võimaldab vaba lähenemist. Lugeja ei ole enam orjastavalt seotud lineaarse lugemise külge. Võib lugeda vahelduseks lõike siit ja sealt, võib alustada tagumistest peatükkidest ja liikuda hüppeliselt ettepoole, võib lugeda üksnes vaistliku täpsusega valitud fragmente, mäluda aeglaselt paari vägevast lauset – ja raamatut ometi paremini tunda, kui need, kes loevad teda ennastunustava pimedusega kaanest kaaneni. Olen seda omal nahal kogenud.

Nõnda ma siis lugesin seal Tartu ülikooli raamatukogu madala lae ja ebameeldiva põrandakattega saalis Mauthneri *Wörterbuch*'i. Raamatukogu esinduslikkus saab alguse tema pealugemissaali lagede kõrgusest – seda olen laias maailmas õppinud. See on õige raamatukogu tunnus. Eesti suurimate raamatukogude uued hooned on projekteeritud madalate lagede ajastul ja inimeste poolt, kes ei tea raamatukogu kui töökeskkonnast midagi. Kes arvavad, et raamatukogu on koht, kus hoitakse raamatuid, raamatute ladu. Eriti ilmikas on ses suhtes Rahvusraamatukogu, väliselt pomposne kindlusehoone, seest popslikult madalate lagedega laoruumide kogum. Paraku ei ole Tartu ülikooli raamatukogu lugemissaalid midagi palju paremat. Sealgi on mõõdetud vaid põrandapinda, mitte kubatuuri. Raamatud hingavad. Ja kui neid on ühes ruumis palju koos, siis vajavad nad palju õhku. Hea küll, suhtlemine *Wörterbuch*'iga istus mulle sedavõrd hästi, et ma unustasin madalad laed ja närvilise põrandakatte. Meie vahel käis tõeliselt vaimukas dialoog, sõnad särtsusid silmist ja Mauthner ei jäänud mulle peaaegu mitte milleski alla, ahhaa. Korraks vaatasin kella. See oli juba pool kümme läbi. Aga ma otsustasin ära kasutada iga minuti, mis mulle *Wörterbuch*'iga koosolemiseks oli antud.

Edasi kujunes kõik juba otsekui teadvuse hämaras. Kui ma järgmine kord kella vaatasin, oli see seitse minutit üle kümne. Raamatukogu oli niisiis ametlikult suletud. Tõstsin pea. Vaikus, tühjus, tolerantus. Raskete inimkehade lähedus oli lugemissaalist kadunud, õhk oli muutunud kergeks, hämarus akna taga tõmbas sõrmega üle klaasi. Hea oli lugeda. Tõesti hea oli nüüd lugeda. Ega nad mind siin pikalt istuda lase, mõtlesin omasoodu, ja jätkasin oma meeldivat tööd. Minutid koos *Wörterbuch*'iga maksid kulla hinda. Ja tõesti, hea oli nüüd lugeda. Lugemissaali kubatuur oli mulle üksinduses paras. Kui tuled mingil hetkel kustusid, mõistsin, et lahkumisega ei saa enam viivitada. Ent tekkis mitmesuguseid takistusi. Kõigepealt ei suutnud ma raamatuid pimedas

riiulile õigesse kohta viia. Jändasin tükk aega ja toimetasin nad siis ikkagi tagasi oma lauale. Käsikaudu väljusin lugemissaalist, kuid see oli taas omajagu pikk teekond. Treppi mööda kataloogikorrusele jõudes selgus, et maja on kogu ulatuses kahtlaselt pime. Võib-olla istus seal all kuskil valvur. Aga ma ei tahtnud temaga kokku saada. Vaist ütles mulle millegipärast: ära mine valvuri juurde. Hea ja õhurikas oli äkki raamatukogus olla. Ei olnud mingit erilist rahutust. Ja ma läksin tagasi üles. Leidsin taas käsikaudu oma töölaua. Lõhna järgi tundsin Mauthneri ära. *Wörterbuch*'i teise osa poolnahkköites selg oli veel diskussioonist märg. Ei olnudki erilist rahutust. Täna õhtu kamraad oli kohal. Vastne armastus veetis minuga öö. Pehme põrandakate oli vähemalt magamiseks enam-vähem sobiv. Pea alla tõin eesti ilukirjandust *M*-tähe alt: Metsanurk, Männik.

See on ainus öö, mille ma olen veetnud suures raamatukogus. Ma usun, et see oli kõigi mu seltskondlikus elus möödunud ööde usaldusväärseim seltskond. Mauthner oli kohe mu kõrval, aga kusagil kaugemal norskas Kant. Huvitav, et just selline väike mees nagu Kant nii kõvasti norskas. Hegel magas vaikselt, sügavalt ja pettunult, kurguni konjakit täis. Tema, saksa filosoofia kuuetärnimees. Goethe magas kodanlikumalt, kui oleksin oletanud, käsi pöske toetamas, müts peas. Aga Metsanurk mu pea all oigas kogu öö. Algul tundus, et Männik, aga ei, see oli Metsanurk. Vastu hommi-
kut lükkasin Metsanurga viimaks kõrvale ja magasin üksnes Männikul. Jah, kusagil lõhnas. Kusagil lõhnas kannikest kogu see öö. Algul ei saanud ma aru, kus. Aga hommi-
ku hakul, kui nad rammestunult unne olid vajunud, ja aken juba veidi valgust viskas, käisin ja lugesin nende nimed ära. Aino Kallas ja Virginia Woolf suikusid alumisel riiulil üksteise kaisus, mõlemad oma õigest paigast kaugel eemal.

Ärkasin selle peale, et süüdati tuled. Veerand tundi oli raamatukogu avamiseni aega ning nii kaua pidin ma veel lugemiskasti taga kükitama. Vaevalt oli Raekoja kell täistundi

löönud, kui saabus esimene lugeja. Ta kobistas oma – paistis, et traditsioonilisel – lugemisasemel, kõhatas mitu korda keskmisest pisut madalama naisehäälega, ja siis kuulsin väga-väga krabiseva lehe pööramist. Nüüd võinuksin minagi tasapisi oma koha lugemissaalis sisse võtta ning varajast külastajat mängida. Aga ma otsustasin mõne silmapilgu siiski veel varjus püsida, igaks juhuks. Äkki mõni raamatukogutädi tuleb, äkki plöksatab midagi ta mälus. Tollal olid lugemissaali kitsaste akende ees kardinalad. Kükitamisest tüdinud, sirutasin ma end neist ühe taha seisma. Järgmisi külastajaid andis oodata, see üks ja ainus seal tekitas aga kummalisi, mitteraamatukogulikke hääli: krabistas lehti, aga justkui üleliia pikalt ja õrnalt, mäletses, sahistas, niperdas, näperdas, liperdas, käperdas. Raske on leida õiget sõna, kuid midagi liiga niisket oli kõiges selles, ütleksin ma kokkuvõtteks. Niiske element, teadagi, ei ole raamatukogule soodus.

Küünitasin piiluma. Ega ma kaugelt palju näinud, ehkki ta oli tagantvaates poolkültsi minu poole, omamoodi parima rakursi all. Esialgu tundus mulle, et ta liimib. Liimipulk käis regulaarselt üle laual lebava trükiteose, naine hõõrus, nagu öeldakse, hoole ja armuga. Mul hakkas koitma: see ei olnud mitte lugeja, vaid raamatukogutöötaja, kes kasutas lugemissaali näiteks katki läinud raamatute restaureerimiseks. Seetõttu oli olnud mõistlik veel kardina taha varju jääda. Juuksed kerge rätikuga seotud, nagu töö ajal kohane, prillid ninal, nagu suhteliselt pikk ja suur, nagu ilmselt naine isegi. Mitte paks, aga suur, nii-öelda ülekasvanud vanema õe tüüp. Mis mulle küll kohe silma jäi, oli tema liimipulga jämedus. Siis tekkis kontseptsiooni mõra: naise keel käis äkki mitu korda üle liimipulga otsa, enne kui see taas paberit puudutas. Ja siis hõõrus naine liimiga määratud lehekülje hoolikalt veel näppudega üle, otsekui paberit masseerides. Ja siis, kujutage ette: ta kummardus paberi kohale ja lakkus liimitatud paberit! Pühkis suud, haukas krõbinal

liimipulka, siis hõõrus sellega paberit, siis taas käega, siis keelega... Ja siis viimaks haistsin ma õhus midagi, mis selle veidra detailikülvi mõtestatud tervikuks kokku võttis. Õhus oli meeldivat imalat lõhna. See oli lõhn, mis raamatukogutädid hulluks ajab. Millele nad õigusega halastamatut klaperjahti peavad. See oli suhkruvahukoore kergelt banaanine lõhn. See oli jäätise lõhn! See naine seal sõi jäätist, lugemissaalide vaenlast number üks, vahvelpakendis plombiiri. Ja ta mitte ainult ei söönud seda keelatud vilja, vaid hõõrus sellega raamatulehti, jäätistas neid, konserveeris neid jäätise sisse. Ühesõnaga, ta tegi täiesti teadlikult ja süstemaatiliselt just seda, mille väikseimgi juhuslik element peab lugemissaalis olema välistatud ja millest raamatukogude direktorid hirmuunenägusid näevad. See oli ränk üleastumine. Miks ma ei sekkunud? Sest ma ei olnud siiski päriselt kindel, et tegevuse süžee, millest ma praegu just pajatasin, lõplikult õige on. Ega ma ju viimse täpsuseni midagi näinud. Süžeed moodustuvad mu ajus kiiresti ja tõttavad elust ette, olin seda juba varem kogenud. Ja peale selle oli too süžee olnud liiga jahmatav, et seda kohe katkestama minna. Naise tegevust saatis ähmane "miski", mida ma loomusunniliselt peaaegu et aktsepteerisin.

Kogu protsess ei kestnud ju ka üleliia kaua, jäätisel on omad piirid. Ja pearätiga naine paistis olevat professionaalse ajatajuga. Lugejate tulles oli isegi plombiirilõhn saalist hajunud. Asusin minagi taas Mauthneri kallale, kuid raske öö Männiku ja Metsanurga seltsis oli jätnud oma jälje. Ma ei olnud Mauthneriga dialoogiks võimeline, vaim ei särtsunud just sada protsenti. Sarjasin oma eilse õhtu rumalust. Korraga liiga palju tahta tähendab vähem saada. Tagantjärele ma seda ööd ei kahetse, see on üks mu elu omapärasemaid. Aga tol hommikul sarjasin ma oma eilse õhtu rumalust.

Läksin linna jalutama, pead tuulutama. Mõtlesin, et jään Tartusse veel üheks ööks. Põhimõtteliselt oleks see olnud võimalik. Käin linnas ringi, vaatan vanu kohti, naudin päi-

kesepaistet, hingan jõeauru ja kuulsate tagahoovide läppa, kohtan mehi ja naisi, kellega koos kangelastegusid tehtud. Tartu on parajalt väike teatraalne linn. Seal kohtab alati mehi ja naisi, kellega koos kangelastegusid tehtud. Aga trots tõstis pead. Ma olin Mauthnerile terve päeva varunud ja nüüd ei suutnud sellest paari tundigi realiseerida – see tegi mulle tõsiselt tuska. Seadsin sammud taas mööda Vallikraavi üles.

Tõsi ta ju on, et istusin Mauthneriga uuesti koos oma mitu tundi, aga midagi polnud parata: vaim ei olnud tol päeval armastuseks valmis. Või oli ta sellest üleküllastunud. Eelmine õhtu, mõistsin seda nüüd tagantjärele ise, oli olnud üle mõistuse intensiivne. Ja siis veel see öö. Ma olin olnud öö otsa Mauthneriga koos. Mitte Metsanurga oigamine, vaid Mauthneri lähedus oli mind öösel roiutanud. See ei tähendanud ju midagi, et valgust polnud ja lugeda ei saanud. Nagu ma ütlesin, raamatuid ei peagi alati lugema, raamatutega tuleb koos olla. See on see kõige rikastavam ja ühtlasi kõige enam jõudu kulutav tegevus.

Ladusin Mauthnerid sülle, et neid riiulile tagasi viia. Tunne oli vastik, aga loodusele tuli alluda. Ja just seal kusagil riiulite vahel pörkasingi ma kokku hommikuse pearätis naisega. Temagi viis nähtavasti oma raamatut kohale tagasi. See oli suhteliselt õhuke, hall ja ilmetu, kuid keskmisest laiema löikega korralik kalingurköide. Võib arvata, et ma reageerisin kerge kiiksuga. Minu jaoks oli see naine, hoolimata põgusast salajasest kokkupuutest, juba peaaegu nagu mütoloogiline olend. Ma olin valmis teda teretama ja sööma kutsuma, aga kohe koputas haamrike vastu ajukoort: ettevaatust, sa ei tunne teda, te ei ole tuttavad. See on see kaksipidi käristatud reaktsioon, mis tabab meid mõnikord tänaval üldtuntud inimest kohates. Üdini tuttav inimene, keda sa tunda ei tohi. Mulle jäi meelde pearätiga naise veidi pilklik iseteadev vaade. Siis asetasin ma Mauthnerid riiu-

lile. Naine läks edasi. Kusagil järgmises vahes kükitas ta maha ja lükkas oma raamatu ühte päris alumisse riulisse.

Meeleolu leevendamiseks sorisin hiljem all kataloogis, kuid ilma leidudeta. Märkasin, et pearätiga naine suundus riiehooidu. Ta pidi olema siin teada inimene, sest ütles mitmele töötajale tuttavlikult head aega. Ütles muide peaaegu isegi mulle. Ta oli mu fikseerinud ja meelde jätnud ja julges mind uuesti pilklikult vaadata ja leidis mu silmad suures kataloogiruumis täpselt üles. See andis märku tundlikust, sõltumatust intelligentsist, kas sõbralikust või vaenulikust, jumal seda teab. Hiljem pole ma teda enam kohanud.

Et kogu päev oli nagunii kujunenud aja surnuks löömiseks, siis tuli mul mõte otsida üles pearätiga naise käes olnud raamat. Tal oli neid laual seisnud ju terve virn ja minu jäätisesüžee ei pruukinud seeläbi ei tõestatud ega kummutatud saada. Aga vaadata võis ikka. Palju vaeva ei pidanud ma nägema. Marxi ja Engelsi teoste pruunide venekeelse te köidete vahel paistis kõhn hall kalingur hästi silma. See ei olnud midagi eksootilist, ehkki riulil absoluutselt vales (ütleksin isegi: täpselt vales) kohas. Eduard Vilde *Mäeküla piimamehe* 1974. aasta Alo Hoidre illustreeritud väljaanne, ilma ümbrispaberita, muidu oleksin ma ta juba varem ära tundnud. Möönan, et see on *Mäeküla piimamehe* parim, suurima üldistusjõuga väljaanne just Alo Hoidre neli ja mustvalge pilditahvli tõttu. Jah, neli neid ainult ongi, aga see-eest millised. Eelkõige – milline Mari. Millised lakoonilised meelelised pinged. Raamatu lehed oli paksud kui pärgament. Mügarlikud, krabisevad, kleepuvad, lõhnavad. Hoolikalt päevade ja nädalate jooksul jäätisekihtidega kaetud, magusa piimollusega immutatud, suhkrukoorega sisse hõõrutud. Imalkirbe lõhn voogas Mari kehavormide kohal ja mõisahärä von Kremeri uim löi lugejalegi pähe. Neid lehekülgi võis aistida silma, nina ja kõrva, näpu ja suugagi. Armastaja väle keel oli jäätist hõõrunud igasse kui viimasesse õnarusse. Kokkukleepunud leheküljed rebenesid naksudes

lahti nagu trummi nahad. Nuusutasin neid lähemalt, vaatasin keele veel säilinud liikumisjoonist. Kõik see oli eemale-tõukav, kuid mitte üksnes seda.

Lühidalt öeldes oli raamat rikutud. Lugeja oli jämedalt, teadlikult ja küüniliselt eiranud riigile kuuluva raamatu kasutamise reegleid. See oli järeldus profaanses plaanis, kuriteo, näiteks esemelise vägistamise, tuvastamine. See nõudis karistust, rahatrahvi, lugejapileti äravõtmist. Küsimus oligi nüüd selles, kas kogu tegu saanuks vaadelda ka sakraalses sfääris toimununa. Kui jah, siis võisid järeldused osutuda hoopis teiseks. Näiteks armastajapaari vaatlemine füüsilise vahekorra kõrghetkedel jätab asjasse pühendamatu tõe- liselt toore vägivallatsemise mulje. Ta on valmis sekkuma olukorda, et päästa vaene naine (aga miks mitte ka vaene mees) vastassoost metslase käest. Armastajate eneste poolt aktsepteeritud sakraalses sfääris märgib armatsemise met- sikus aga absoluutset vastastikust usaldust. Sellest kõrge- mat positiivset märki pole olemas. Pühendamatuil pole sel- lega tegu.

Jäätisega lagastatud *Mäeküla piimamees* oli vist tõesti tul- nukas sakraalsest sfäärist. Raamatukogutöötajail ei olnud sellega – teatavas mõttes – enam mingit tegu. Selle raamatu arvel ei olnud barbar pealiskaudselt lõbutsenud. Temast oli armastus üle käinud. Raamat oli endaga tehtud pattu täie- likult aktsepteerinud. Sajale, kahesajale innukale lugejale näis ta eelistavat sügavat robustset suhet rätikus naisega. Raamat ei taha, et teda ainult loetakse. Ta vajab ka inimlik- ku kooselu. Minul ei olnud siin enam midagi öelda.

Armastus raamatu vastu põleb minuski. Minagi olen ar- mastuse nimel kuritöid sooritanud. Umbes kaheksandas- üheksandas klassis õppisime inglise kirjanduse tunnis pähe Edgar Allan Poe "Ronka". Minul oli huvi Poe vastu tekki- nud juba natuke varem. Tallinna linna keskraamatukogus, mida tollal kutsuti millegipärast Maksim Gorki nimeliseks, ehkki mitte Gorki, vaid Anton Hansen Tammsaare oli ol-

nud tema kuulsaim ja innukaim klient, leidus Poe suurepärane 10-köiteline teostekogu aastast 1902, seejuures oht-ralt illustreeritud. Ma olin sellest mitu köidet koju laenanud ja prooviks esmajoones "Heurekat", Poe suurt filosoofilist proosapoeemi, ent ka luuletusi ja novelle lugenud. "Ronk" oli nii äge teos, et lausa rammestas, midagi paremat oli luules raske ette kujutada. Luulekõide oligi väga äraloetud, lehed olid kaante vahel osaliselt lahti. See kihutas armastuse pattu tagant. Ma mäletan, millist ülemeelelist ärevust tekitas minus keelatud mõtte tulek. Ja ma teostasin selle mõtte: lahtirebitud leheküljed, millel oli "Ronga" tekst, panin ma kõrvale ja jätsin raamatukokku viimata. Nüüdsest alates oli "Ronk" salaja minu kirjutuslaua ülemises sahtlis ja meil oli koos jube hea olla. Ma võisin "Ronka" alati sahtlist välja võtta, kirjapilti ja juurdelisatud joonistust vaadata, tema rütmi igal hetkel uuesti sisse elada, tundmatute sõnade tähendusi servale kirjutada, ja siis taas "Ronga" pidevat vaikivat lähedust nautida. Mitte pelgalt tekst – salapärane lind ise, kogu inimliku eksistentsi traagika oli peidetud mu lausahtlisse. Ehkki profaanses plaanis oli selle kõige nimeks vargus, tähendas see sakraalses sfääris julgust millelegi pühenduda. Teadmine, et olen armastuse nimel sooritanud üleastumise, tekitas õilsat sisemist pinget. Ja "Ronk" – seda teadsin ma samuti kindlasti – ei igatsenudki tagasi raamatukokku, sest minu juures oli tal märksa parem. Nõnda elasin ma selle vana "Rongaga" aastaid koos, ehkki mul endal oli riulis juba mitmeid uuemaid Poe teoste valimikke. Alles palju-palju hiljem, siis kui minu esimene armastus Poe vastu oli järele andmas, tajusin häbi tehtud teost. Häbi tulebki vist armastuse hajudes, siis, kui nõiaring laguneb koost ja igapäeva-eetika, see maailma püsimise ainus inimlik tagatis, pead tõstab. Laenasin linnaraamatukogust uuesti vastava köite ja pistsin enda käes seisnud lahtised lehed kaante vahele tagasi. Nüüd, seda lugu kirjutades, laenasin raamatu kolmas kord. See on uuesti ja üsna õnnetult kokku köidetud. Lahtisi lehti ei ole enam. Aga ka "Ronka" ei ole enam, jumal

paraku. Nagu kuut ülejäänud luuletust sellele lähedastelt, kunagi lahtistelt lehekülgedelt. Lehekülgedel 109 kuni 130 haigutab köites auk. Äkki on mõni poolhull bibliofiil need oma armastuse altarile ohverdanud. Kui kahju!

Muide, ka "Heureka" köidet ei leitud enam linnaraamatukogust. Kaks köidet kümnest ei ole enam oma kohal. Ma ei oska midagi öelda. Kas on see Eesti raamatukogude loomulik bilanss või just nende raamatute saatus, mille suur kiindumus on kord välja kiskunud tavapärasest raamatukogurutiinist? Võib-olla jääb neisse mingi energia, mingi tung üleastumisse, mis ei luba neil enam kohaneda eluga hoidla umbisikulises miljöös?

Nõnda seisin ma tookord Tartu ülikooli raamatukogu humanitaarsaalis, *Mäeküla piimamees* peos, läbistatud vastakaist tundeist. Lugeja ning sotsiaalselt mõtleva inimesena tundsin ma viha ja vastikust. Raamatutega ei tohi niimoodi käituda, raamatuid tuleb hoida! Raamatukogu raamat pole eraomand, vaid mõeldud kümnetele järgnevatele põlvedele! Ent armastus raamatu vastu on põlenud minuski. Mul on võime seda teataval määral mõista. Ja ma möönan, et õiget armastust saadab võimalus üleastumiseks, muidu poleks ta mingi õige armastus. Ilma nende väheste ebamugavate inimesteta, kes armastavad raamatuid sügava kirega, poleks meil pikemas perspektiivis lõppeks ka raamatukogusid vaja. Lohutagem end siis vähemalt mõttega, et kui ka meile meeolehärmi, siis raamatule need veidrikud kurja ei tee. Raamat aktsepteerib nende suurest sümpaatiast tingitud ürgse käitumise. Nende kire raamatut nuusutada, hammustada, kallistada. Teda kosida ja temaga koos elada. Ja lõppkokkuvõttes on need vähesed ebamugavad tüübid ikkagi võrratult sümpaatsemad, kui sajad tavalised logedad lugejad, kes lihtsalt unustavad raamatu kuhugi, kaotavad ta ära või jätaavad raamatukokku tagasi viimata puhtast ükskõiksusest.

Armastus raamatu vastu, ütleb eesti keele sisefilosoofia. Me ei räägi armastusest, mis on millegi poolt, vaid armastusest,

mis on millegi *vastu*. See on targas keeles väljenduv püha ambivalents, keelde pidama jäänud alasti psühholoogiline tõde.

Ma ei tea, mis on *Mäeküla piimamehe* rikutud eksemplarist saanud. Tõenäoliselt on üks Tartu ülikooli raamatukogu direktoreist, Laine Peep, Peeter Olesk või Toomas Liivamägi lasknud ta lihtsalt maha kanda. Lugemiseks ta enam mõisagi ei kõlvanud. Armastuse laine oli temast üle käinud ja tagasitee normaalsusse pärsitud. Mina oleksin ta raamatukogu muuseumi pannud. Nagu ka kõik need tulevased raamatud, mis ei kannu mitte pealiskaudse barbaarsuse, vaid armastava vägivalla märke.